

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΕΛΕΥΘΕΡΝΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ
ΡΕΘΥΜΝΟ 2012

Ο Lacan και η λογοτεχνία

Ντόρα Περτέση³⁴

Περίληψη

Η ψυχαναλυτική ανάγνωση μιας τραγωδίας διαφοροποιείται από μια φιλολογική ανάγνωση. Τόσο ο Freud, όσο και ο Lacan το αποδεικνύουν μέσα από τα γραπτά τους δίνοντας έμφαση στον δρόμο που ο συγγραφέας ανοίγει ώστε ο ψυχαναλυτής μέσα από το έργο τέχνης να εμπλουτίσει το θεωρητικό και το κλινικό του corpus.

Η ανάγνωση της *Αντιγόνης* του Σοφοκλή με την οποία καταπιάνεται ο Lacan στο Σεμινάριο «Η ηθική της ψυχανάλυσης» συνιστά τον άξονα αναφοράς μας. Θα αναδείξουμε σε τι συνίσταται η πρωτοτυπία αυτής της ανάγνωσης και τι συνεισφέρει στην ψυχανάλυση. Ειδικότερα, θα εστιαστούμε στον όρο «η επιθυμία της Αντιγόνης». Ποιες είναι οι συντεταγμένες αυτής της επιθυμίας και γιατί ο όρος «Ατη» συνδέεται άρρηκτα με αυτήν; Τι είναι αυτό που μας επιτρέπει να πούμε ότι η Αντιγόνη θα μπορούσε να είναι το παράδειγμα ενός υποκείμενου που ακολούθησε την επιθυμία του έως τις έσχατες συνέπειές της.

Λέξεις κλειδιά: επιθυμία, Ατη, Αντιγόνη, Lacan.

Στο βιβλίο του *Το παραλήρημα και τα όνειρα στην "Γκραντίβα"* ο Freud σημειώνει: «Οι συγγραφείς είναι πολύτιμοι σύμμαχοι, γιατί γνωρίζουν ένα σωρό πράγματα μεταξύ ουρανού και γης, που τα αγνοεί παντελώς η σχολαστική παιδεία μας. Όσον αφορά μάλιστα τη γνώση της ψυχής, είναι πιο μπροστά από μας, τους κοινούς

---

³⁴ Η Ντόρα Περτέση είναι ψυχολόγος, διδάκτωρ ψυχανάλυσης, μέλος της Παγκόσμιας Εταιρείας Ψυχανάλυσης και της Νέας Λακανικής Σχολής, διδάσκουσα στο *Κέντρο Ψυχαναλυτικών Ερευνών της Αθήνας* και υπεύθυνη σύνταξης του περιοδικού *Αληθεια*, διεύθυνση: Ζηνοδότου 26, 1164, Αθήνα, Τηλ: 2107226520, e-mail: pertesi@otenet.gr

ανθρώπους, γιατί την αντλούν από πηγές που δεν έχουμε ακόμη ανιχνεύσει προς όφελος της επιστήμης» (Freud, 1994, σελ. 166). Κάποιες σελίδες πιο κάτω, θα συμπληρώσει ότι «... ο συγγραφέας ήταν ανέκαθεν ο πρόδρομος της επιστήμης και κατά συνέπεια της επιστημονικής ψυχολογίας» (Freud, 1994, σελ. 230).

Λαμβάνοντας, δίκην παραδείγματος αυτές τις αναφορές, κατανοούμε ότι για τον ιδρυτή της ψυχανάλυσης το έργο τέχνης προηγείται της επιστήμης και τούτο είναι αποτέλεσμα μιας γνώσης του δημιουργού, γνώση η οποία με έναν περίεργο τρόπο υπάρχει σ' αυτόν και στο έργο του.

Πολύ αργότερα, ο Lacan, εξετάζοντας το καθεστώς του γράμματος στο ασυνείδητο θα υπενθυμίσει τη φροϋδική ρήση σημειώνοντας ότι «...το μοναδικό προνόμιο που εκ της θέσεώς του έχει το δικαίωμα να λάβει ένας ψυχαναλυτής, είναι να θυμηθεί ... ότι σε ό,τι αφορά την ύλη του, ο καλλιτέχνης πάντοτε προηγείται από αυτόν και συνεπώς ο ψυχαναλυτής δεν χρειάζεται να κάνει τον ψυχολόγο εκεί που ο καλλιτέχνης του ανοίγει τον δρόμο» (Lacan, 2001, σελ. 192-193).

Ποιος είναι ο δρόμος που ο καλλιτέχνης μέσα από το έργο του ανοίγει στον ψυχαναλυτή;

Με τον εν λόγω δρόμο ο Lacan συμπορεύεται διότι συναντιέται αδιάκοπα με τη λογοτεχνία, την ποίηση, το θέατρο και τη ζωγραφική. Αυτή η συνάντηση είναι πάντοτε μια δημιουργική συνάντηση, με την κυριολεκτική σημασία της λέξης δημιουργίας, είναι λοιπόν μια γένεση. Οι λογοτεχνικές αναφορές του Lacan δεν συνιστούν ρητορικά σχήματα, αλλά μια διαδικασία γένεσης που είναι χρονοβόρα, επίπονη και, κυρίως, διέπεται από μια λογική.

Πότε γίνεται αυτή η συνάντηση. Ποιες είναι οι συντεταγμένες της;

Προσπαθώντας, είτε να σμιλέψει έναν ψυχαναλυτικό όρο, είτε να οδηγήσει την κλινική πέραν των καθιερωμένων θεωρήσεων, ο Lacan θα αναγνώσει ένα λογοτεχνικό

κείμενο για να αναδείξει ένα νέο στοιχείο το οποίο με τη σειρά του γίνεται άξονας αναφοράς ώστε να αναπτύξει και να προχωρήσει μια ψυχαναλυτική προβληματική. Ιδού λοιπόν η γένεση για την οποία μόλις προηγουμένως αναφερόμαστε. Για να σας την καταστήσω φανερή θα χρησιμοποιήσω ως παράδειγμα μια προβληματική του Σεμιναρίου VII, *Η ηθική της ψυχανάλυσης*.

Στο Σεμινάριο VII, το οποίο συνιστά μια τομή στη διδασκαλία του, ο Lacan εξετάζει την ηθική της ψυχανάλυσης και κατ' επέκταση την επιθυμία. Η προβληματική του φροϋδικού Πράγματος, (*Das Ding*), που αντιδιαστέλλεται στο αντικείμενο, είναι παρούσα, ως ένας μη συμβολικός όρος (Lacan, 1986). Το Πράγμα, όπως μας υπενθυμίζει ο Jacques Alain Miller, σημαίνει ότι η ενορμητική ικανοποίηση δεν είναι της ούτε της τάξεως του συμβολικού, ούτε του φαντασιακού, αλλά του πραγματικού, με τη λακανική σημασία του όρου (Miller, 1999). Με αυτή τη λογική και επειδή η επιθυμία την οποία εξετάζει ο Lacan είναι μεν σημαίνουσα τάξεως, δηλαδή άπτεται του συμβολικού Άλλου, θα δείξει ότι, συγχρόνως, έχει και έναν απόλυτο, αδιάλλακτο χαρακτήρα, αυτή λοιπόν η επιθυμία αγγίζει το Πράγμα, αυτό που στην ύστερη διδασκαλία του θα ονομάσει η απόλαυση ως πραγματική.

Θα δείξουμε λοιπόν με ποιο τρόπο ο Lacan, μέσα από την ανάγνωση της *Αντιγόνη* του Σοφοκλή, φτάνει να αναδείξει ότι ο τόπος του Πράγματος είναι ο τόπος του εκτός άτης, οριζόμενος ως τόπος επιθυμίας της Αντιγόνης.

Γνωρίζουμε όλοι την *υπόθεση* της τραγωδίας. Πρόκειται για το πεπρωμένο του οίκου των Λαβδακιδών. Σε μια μονομαχία, σκοτώνονται τα δυο αδέλφια της Αντιγόνης, ο Πολυνείκης και ο Ετεοκλής. Ο μεν πρώτος ως εχθρός, ο δε δεύτερος υπέρ της πατρίδας. Ο άρχων Κρέων θέλει να αποδώσει τιμές ταφής στον Ετεοκλή, ενώ αντίθετα αρνείται ακόμη και το θάψιμο για τον δεύτερο, τον Πολυνείκη, και θέλει να αφήσει το σώμα του βορά στα σκυλιά. Η Αντιγόνη επικαλούμενη τους άγραφους νόμους, τη *Δίκη*,

αντιπαρατίθεται στον Κρέοντα, θάβει τον αδελφό της και τιμωρείται να κλειστεί ζωντανή στη σπηλιά του θανάτου. Στη συνέχεια, τόσο ο Αίμων, γιος του Κρέοντα και αρραβωνιαστικός της Αντιγόνης, όσο και η μητέρα του αυτοκτονούν, ο πρώτος κρατώντας στα χέρια του τη νεκρή Αντιγόνη και η δεύτερη μαθαίνοντας το θάνατο του παιδιού της.

Ο Lacan διαβάζοντας την τραγωδία θα σταματήσει, μεταξύ άλλων, στη λέξη *άτη*, ένεκα της συχνότητας και της ιδιαζούσης θέσης της εμφάνισής της.

A) Η Άτη, με κεφαλαίο άλφα, είναι πανταχού παρούσα στην ελληνική μυθολογία. Αυτήν έστειλε η Αθηνά και τρέλανε τον Αίαντα, με αποτέλεσμα να σφάζει όλα τα κοπάδια των Αχαιών θαρρώντας πως είναι στρατιώτες, παίρνοντας έτσι εκδίκηση επειδή δεν του έδωσαν τα όπλα του Αχιλλέα. Αυτήν την Άτη άλλωστε, αναφέρει ο Όμηρος, στέλνουν οι Θεοί στον Πάτροκλο και του θολώνουν το μυαλό (*τον δ' άτην φρένας είλε*) στην καταλυτική και τελευταία του μάχη με τον Έκτορα.

Η Άτη ή (*Αάτη*), που το όνομά της σημαίνει τύφλωση και συμφορά, κατά την «Θεογονία» του Ησίοδου, ήταν κόρη της Έριδας και αδελφή της Δυσνομίας.

Από τον *Ιλιάδα* του Ομήρου μαθαίνουμε πως ήταν πολύ δυνατή, με πόδια γερά ώστε να φτάνει παντού πάνω στην γη και να πλανά τους ανθρώπους. Αντίθετα, οι *Λιτές*, οι Παρακλήσεις, που έτρεχαν ξωπίσω της για να γιατρεύουν τις συμφορές, ήταν κουτσές, αλλήθωρες και ζαρωμένες. Η Άτη εξαπάτησε ακόμη και τον Δία κι' αυτός την γκρέμισε στη γη, μακριά από τους θεούς του Ολύμπου και έκτοτε η Άτη ως πλάνη είναι το θλιβερό πεπρωμένο του ανθρώπου (Grimal, 1991).

Στο λεξικό των Liddell και Scott (1983) δίνεται συνοπτικά η ερμηνεία του ονόματος: Θεά της βλάβης και της συμφοράς η Άτη στέλνεται από τους θεούς και προκαλεί «πνευματική τύφλωση στον ήρωα του έπους ή της τραγωδίας, ώστε να οδηγηθεί μόνος του στην καταστροφή. Κάτι σαν το επακόλουθο της ύβρεως».

Β) Η *άτη* με μικρό *άλφα*, είναι μια σύγχυση φρενών, μια ταραγμένη κατάσταση ψυχής, μια απερίσκεπτος ορμή προερχόμενη εκ πλάνης αποσταλμένη από τους θεούς, ως επί το πλείστον για τιμωρία ενόχου θρασύτητας. Μια δεύτερη σημασία της είναι η απερίσκεπτος ενοχή ή η αμαρτία, διαφέρει όμως του *πήματος* που σημαίνει απλό πάθημα. Σε κάθε περίπτωση η *άτη* είναι καρπός της ύβρεως.

Ο Σοφοκλής τόσο στην *Ηλέκτρα*, όσο και στην *Αντιγόνη* χρησιμοποιεί πολλές φορές την *άτη*, με μικρό *άλφα*, για να περιγράψει την ψυχική κατάσταση του ήρωα.

Στην *Ηλέκτρα*, για παράδειγμα, η ηρωίδα βρίσκεται σε μια κατάσταση να μην γνωρίζει την συμφορά (στ. 936, *ήμεν άτης*) (Σοφοκλής, 1992), ενώ σε άλλες περιπτώσεις η ψυχική της κατάσταση περιγράφεται μέσα από την έκφραση *άλυπος άτη* (στ. 1002) (Σοφοκλής, 1992).

Στην *Αντιγόνη*, η *άτη* εμφανίζεται είτε στα χείλια της ηρωίδας, είτε της Ισμήνης, είτε του Κρέοντα, είτε του Χορού. Έτσι, από την πρώτη κιόλας στροφή, στον 5^ο στίχο, η *άτη* είναι παρούσα μέσα από το στόμα της Αντιγόνης, όταν απευθύνεται στην Ισμήνη. Η ζωή της, λέει, δεν είναι δίχως οδύνες και συμφορές (*ούτ' άτης άτερ*), σταλμένες από τον Δία, στα δικά της βάσανα. Αυτές κατάγονται από παλιά, από την εποχή του Οιδίποδα. Λίγο μετά, όταν λαμβάνει τον λόγο η αδελφή της η Ισμήνη διηγείται, ότι δεν γνωρίζει τίποτα περισσότερο, από τότε που έφυγε ο στρατός, ούτε να είναι ευτυχισμένη, ούτε δυστυχισμένη (*ουτ' ατωμένη*, στ. 17) (Σοφοκλής, 2001). Κατόπιν, θα λάβει τον λόγο ο Κρέων και στον στίχο 317 (Σοφοκλής, 2001) θα πει ότι αυτή η πράξη, το θάψιμο δηλαδή του Πολυνείκη, είναι αισχρή και ότι κάποιοι εξαγοράστηκαν με χρήματα για να την κάνουν. Εξαιτίας δε του αισχρού κέρδους αυτοί θα δυστυχήσουν (*ατωμένους*) και δεν θα σωθούν. Στη συνέχεια, στο τρίτο χορικό έχουμε τέσσερις φορές την παρουσία της λέξης «*άτη*» (Σοφοκλής, 2001). Μιλάει για παράδειγμα ο Χορός και λέει ότι γι' αυτούς που ο οίκος τους κλονίσθηκε συθέμελα

καμιά συμφορά (*άτας ουδέν*) (Σοφοκλής, 2001, 584) δεν σταματάει να τους ακολουθεί επί σειρά γενεών, παρομοιάζοντας αυτή την άτη με το φουσκωμένο κύμα που πέφτει πάνω στον άνθρωπο. Λίγο πιο κάτω, στο ίδιο χωρικό, ο Χορός αποτεινεί έναν χαιρετισμό στο Δία και, αναλογιζόμενος τα κακά του οίκου των Λαβδακιδών, λέει ότι η ζωή των θνητών δεν προχωράει για μεγάλο διάστημα χωρίς συμφορές (*εκτός άτας*).

Στις περισσότερες των περιπτώσεων η άτη μεταφράζεται ως συμφορά, ή μεγάλος πόνος, βάσανο και δυστυχία. Αυτή δηλαδή είναι η επικρατούσα ερμηνευτική προσέγγιση. Ο Lacan με τη σειρά του θα αναγνώσει κάτι διαφορετικό από τη συμφορά και την πλάνη ή, για την ακρίβεια, μέσα από την ανάγνωσή του θα καταδείξει το απόλυτο της επιθυμίας που είναι πέραν του αγαθού και του ωραίου –τα δυο τελευταία δεν συνιστούν παρά ένα πέπλο που τοποθετείται μπροστά από την επιθυμία για να την καλύψει.

Ποια είναι η διαδρομή που ακολουθεί; Εξετάζει την σχέση της επιθυμίας με το ωραίο, - και γιατί το κάνει αυτό; Ας θυμηθούμε αυτή τη σαγηνευτική εικόνα της Αντιγόνης, μετά την απόφασή της να μην υποχωρήσει σε τίποτα και να αποδεχτεί την τιμωρία του Κρέοντα, δηλαδή να θαφτεί ζωντανή στον τάφο...

Εξετάζοντας λοιπόν αυτή τη σχέση θα μας πει ότι το «ωραίο αφυπνίζει την επιθυμία» (Lacan, 1986) εξηγώντας συγχρόνως την δύναμη της λάμψης αυτής της εικόνας. Η λάμψη της Αντιγόνης σχετίζεται με τη θέση που αυτή καταλαμβάνει, θέση που έχει ένα διπλό καθεστώς καθώς βρίσκεται στο μεθόριο, ανάμεσα στην ζωή και τον θάνατο (Lacan, 1986). Πράγματι σε πολλά χωρία η Αντιγόνη θα δείξει ποια είναι η υποκειμενική της θέση. Για παράδειγμα, στο στίχο 845, η ίδια λέει: «αλλοίμονο εγώ η δύστυχη ούτε ανάμεσα στους νεκρούς, ούτε ανάμεσα στους ζωντανούς κατοικώ» (*Ούτ' εν βροτοίς ούτε νεκροίσιν μέτοικος*). Εν κατακλείδι, η υποκειμενική της θέση της βρίσκεται μεταξύ ζωής και θανάτου, ανάμεσα σ' αυτά τα δύο.

Δεν πρόκειται λοιπόν μόνο για ένα δίκαιο που αντιπαραβάλλεται σε ένα άλλο, δηλαδή το δίκαιο του Κρέοντα, που δεν θέλει να ταφεί ο Πολυνείκης επειδή είναι εχθρός της πατρίδας και το δίκαιο των άγραφων νόμων, της *Δίκης*, που προστάζει την ταφή των νεκρών, δίκαιο το οποίο προασπίζεται η Αντιγόνη για τον αδελφό της. Δεν πρόκειται δηλαδή μόνον για μια στείρα αντιπαραβολή δύναμης η οποία θα τοποθετούσε την Αντιγόνη καθρεπτικά σε αντιπαράθεση προς τον Κρέοντα. Ασφαλώς, μια πρώτη ανάγνωση σταματάει σ' αυτό το σημείο και οι πολυπληθείς σχολιαστές αυτό άλλωστε υποστηρίζουν, εμμένοντας στην συμφορά που την βρήκε –μεταφράζουν δηλαδή την άτη ως συμφορά- καθώς ο Κρέων ως άρχων έχει τελικά την εξουσία και τον τελευταίο λόγο στα δρώμενα.

Ο Lacan θα επισημάνει ότι υπάρχει κάτι άλλο που είναι ιδιαιτέρως σημαντικό στη στάση της Αντιγόνης. Τι είναι αυτό; Η Αντιγόνη, θα πει, διακατέχεται από ένα πάθος (Lacan, 1986). Και σε αυτό το σημείο αρχίζει η γέννηση που συντελείται μέσα από την λακανική ανάγνωση της *Αντιγόνης*. Η Αντιγόνη λοιπόν διακατέχεται από ένα πάθος και μέσα από την υποκειμενική της θέση είναι που οδηγείται, όπως κάθε ήρωας, σε ένα όριο, και όχι μόνο. Ξεπερνάει αυτό το όριο, την άτη. Στο στοίχο 624-625, που σχολιάζει ο Lacan (Lacan, 1986, σελ. 315) για να υποστηρίξει τη θέση του, μιλάει ο Χορός για να πει τα εξής: «Γιατί με σοφία έχει διατυπωθεί από κάποιον ένα πολυθρύλητο γνωμικό, το να θεωρεί δηλαδή κανείς ότι κάποτε το κακό είναι καλό γι' αυτόν, του οποίου το νου παρασύρει ο θεός στη συμφορά και ζει για ελάχιστο χρόνο χωρίς δυστυχία» (Σοφοκλής, 2001, σελ. 80-81) (*σοφία γαρ εκ του κλεινόν έπος πέφανται, το κακόν δοκείν ποτ' εσθλόν τωδ' έμμεν, ότω φρένας θεός άγειν προς άταν πράσσει · δ' ολιγοστόν χρόνον εκτός άτας*). Ο Χορός αναφέρεται λοιπόν σε ένα πολυθρύλητο γνωμικό.

Περί ποιού γνωμικού πρόκειται; Πρόκειται για ένα γνωμικό του Θέογνη (Αρχίλοχος, Θέογνις και Θεογνίδια, 2002, σελ. 270-273, στ. 403-407), τους στοίχους

403- 407) που λένε τα εξής: «να μην βιάζεται ο άνθρωπος διότι αυτός που ο δαίμονας με πόθο τον οδηγεί σε μεγάλο σφάλμα, τον κάνει να νομίζει πως, όσα είναι κακά, τούτα καλά είναι...» (*όντινα δαίμων πρόφρων εις μεγάλην αμπλακίην παράγει και οι έθηκε δοκείν, ά μεν ήι κακά, ταύτ' αγαθ' είναι ευμαρέως*). Στο απόσπασμα αυτό ο δαίμων είναι εκείνος που θολώνει το μυαλό του ανθρώπου και κάνει ώστε αυτός να συγχέει το καλό με το κακό.

Ποιο είναι το καθεστώς του δαίμονα; Ποιοι είναι οι δαίμονες; Σύμφωνα με τη Διοτίμα (Grimal, 1991) ο δαίμων είναι μεσολαβητής ανάμεσα στον θεό και τον άνθρωπο. Ο δαίμων είναι μια θεία δύναμη, ο προστάτης του ανθρώπου, αλλά και η τύχη του, τόσο καλή όσο και κακή και, γνωρίζουμε, ότι ο έρωτας είναι ο ποιο σημαντικός δαίμων που πέφτει στον άνθρωπο, παρά τη θέλησή του. Έτσι, δαίμων ή θεός τούτος έχει τη δύναμη να θολώνει το μυαλό, να παραπλάνια. Ο Lacan θα επισημάνει ότι η μέσα από τις προθέσεις «προς» άτην και «εκτός» άτης καθορίζεται ένα όριο και με αυτή τη λογική, ένας τόπος (Lacan, 1986). Μπορούμε να πηγαίνουμε *προς την άτη* ή να βρεθούμε *πέραν της άτης, εκτός άτης*. Θα μπορούσαμε λοιπόν να πούμε ότι το όριο, ο φραγμός με την έννοια ενός τόπου είναι η άτη και με αυτή τη λογική «προς άτας» σημαίνει πηγαίνω να συναντήσω την άτην, ενώ «εκτός άτας» σημαίνει ότι έχω υπερβεί, έχω διασχίσει το όριο της άτης.

Ιδού εν κατακλείδι ο τόπος της Αντιγόνης. Η επιθυμία της στοχεύει κάτι πέραν της άτης. Σ' αυτόν τον τόπο, λέει το χωρίο, δεν μπορούμε να μείνουμε για πολύ διάστημα (*δ' ολιγοστόν χρόνον εκτός άτας*). Αινιγματική φράση. Για ποιο λόγο άραγε δεν μπορούμε να μείνουμε στον τόπο του *εκτός άτης*; Θα αφήσουμε προς το παρόν αναπάντητο το ερώτημα, για να επανέλθουμε λίγο πιο κάτω.

Ο όρος άτης σηματοδοτεί λοιπόν ένα όριο. Και συνεχίζει ο Lacan σχολιάζοντας το χωρίο: «Επειδή λοιπόν ο άνθρωπος συγχέει το καλό με το κακό, επειδή κατιτί πέραν

των ορίων της *Άτης* έγινε για την Αντιγόνη το δικό της καλό, ένα καλό που δεν είναι το ίδιο με όλων των άλλων, μήπως γι' αυτό τον λόγο λοιπόν η Αντιγόνη κατευθύνεται *προς άταν;*» (Lacan, 1986, σελ. 315).

Σ' αυτή την ανάγνωση του Lacan υπάρχει μεν η πλάνη που επιφέρει η άτη αλλά αυτή η πλάνη συνδέεται με μια προσωπική αξία της Αντιγόνης, ένα καλό που σχετίζεται αποκλειστικά και μόνον με την επιθυμία της. Η δύναμη και το βάρος αυτού του καλού είναι το χαρακτηριστικό που επιτρέπει στην Αντιγόνη να διαβεί το φραγμό της άτης.

Και συνεχίζει ο Lacan: «Σ' αυτό το σημείο, επειδή πηγαίνει προς αυτήν την *Άτη*, και πρόκειται επιπλέον να *πάει εκτός άτας*, να υπερβεί το όριο της *Άτης*, γι' αυτόν τον λόγο ο Χορός ενδιαφέρεται τόσο για την Αντιγόνη» (Lacan, 1986, σελ. 322).

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι ο Χορός δεν εξυμνεί οτιδήποτε συμβαίνει στην τραγωδία. Ενδιαφέρεται, κυρίως, να αναδειξεί κάτι της τάξεως της υπέρβασης αυτού του ορίου που καθιστά την Αντιγόνη ηρωίδα. Γιατί; Διότι είναι αυτή, μας λέει ο Lacan, που μέσα από την επιθυμία της, από το πάθος της βιάζει τα όρια της *Άτης*. Η φράση κλειδί βρίσκεται σ' αυτό το σημείο και είναι η ακόλουθη: μέσα από την επιθυμία του το υποκείμενο υπερβαίνει ένα όριο, ένα φραγμό, έναν νόμο, και στην περίπτωση της Αντιγόνης αυτό έχει ως αποτέλεσμα να βαδίζει στον τόπο του *εκτός άτας*. Η *Άτης*, δεν σημαίνει λοιπόν επ' ουδενί την *αμαρτία*, τη συμφορά ή απλά την πλάνη. Η Αντιγόνη υπερβαίνει το όριο προπάντων μέσα από την επιθυμία της που σχετίζεται με την *μέριμνά* της για τον οίκο των Λαβδακιδών.

Και ο Lacan ακολουθώντας το νήμα της τραγωδίας θα επιτονίσει τι είναι αυτό που υφίσταται ο Χορός αντικρίζοντας την Αντιγόνη: ο Χορός λέει κυριολεκτικά – «Αυτή η ιστορία μας τρελαίνει, τα αφήνουμε όλα, χάνουμε τα μυαλά μας, γι' αυτό το παιδί που μας συνεπαίρνει» (Lacan, 1986). Τι ακριβώς λέει ο ποιητής για να δείξει

αυτό το εκτός εαυτού, αυτή την τρέλα την οποία μας εξιστορεί ο χορός, στον στίχο 800; «Εγώ ο ίδιος, παρεκτρέπομαι παραβιάζοντας τους θεσμούς με αυτήν που βλέπω να πορεύεται στον θάνατο...» (Σοφοκλής, 2001, σελ. 94-95), ενώ λίγο νωρίτερα, ο χορός βλέποντας την Αντιγόνη να έρχεται, λέει: «στ. 76, *ες δαιμόνιον τέρας αμφινόω τόδε*», δηλαδή «απίστευτος δαίμονας είναι αυτό που βλέπω και αμφιταλαντεύομαι» (Σοφοκλής, 2001). Ο Χορός λοιπόν αιχμαλωτίζεται, ανατρέπεται γιατί, όπως λέει ο Lacan, διακατέχεται και ο ίδιος από την επιθυμία της Αντιγόνης.

Στο σεμινάριο της επόμενης χρονιάς, *Η μεταβίβαση*, ξαναβρίσκουμε την ανατροπή του υποκειμένου, αποτέλεσμα της επιθυμίας. Πιο ειδικά, σχολιάζοντας το πλατωνικό *Συμπόσιο*, ο Lacan αναφέρεται στον Αλκιβιάδη που πλέκει in vivo το εγκώμιο του έρωτα για τον Σωκράτη χρησιμοποιώντας το ρήμα «κατεχόμεθα» (Lacan, 1991). Πιο ειδικά ο Αλκιβιάδης λέει ότι όταν ο Σωκράτης αρχίζει να μιλάει τότε «εκπεπληγμένοι εσμέν και κατεχόμεθα» (Πλάτων, 1990), όλοι μένουμε εκστατικοί και αιχμαλωτιζόμαστε, παγιδευόμαστε, από τα *αγάλματα* αυτών που λέει και γινόμαστε δούλοι του.

Επανερχόμενοι στην Αντιγόνη, θεωρούμε ότι η ανατροπή που υφίσταται ο Χορός σχετίζεται με το *εκτός άτης*. Η σαγηνευτική εικόνα της Αντιγόνης, που είναι εκτός άτης, είναι αυτή που αιχμαλωτίζει και ανατρέπει τον Χορό, έτσι όπως ο Αλκιβιάδης αιχμαλωτίζεται, κατέχεται και ανατρέπεται από τα λόγια και την φωνή του Σωκράτη. Τι άλλο θα αναδείξει ο Lacan μέσα από αυτή την παγίδευση του Χορού, από το *εκτός άτης* της Αντιγόνης; Θα πει ότι αυτή η παγίδευση σχετίζεται με ένα ουσιαστικό γνώρισμα της Αντιγόνης, που, όπως λέει ο Χορός, είναι *ήμερος εναργής* (στ. 796-797). *Τμερος εναργής* (Σοφοκλής, 2001), σημαίνει κυριολεκτικά την επιθυμία που έγινε ορατή, θα μας πει ο Lacan (Lacan, 1986).

Το ζητούμενο είναι περί ποιας επιθυμίας πρόκειται και ποιας επιθυμίας πληρώνει το τίμημα η Αντιγόνη, ένα τίμημα θανάτου. Η Αντιγόνη θα πει ότι πρόκειται για την *μέριμνα* του οίκου της, και πιο ειδικά θα αναφερθεί στον αδελφό της (Σοφοκλής, 2001). Η Αντιγόνη λοιπόν μας εξηγεί, σημειώνει ο Lacan: «Αν επρόκειτο για ένα σύζυγο θα μπορούσα να βρω έναν άλλο, αν επρόκειτο για ένα παιδί θα μπορούσα να κάνω ένα άλλο, αλλά πρόκειται για τον αδελφό μου» (Lacan, 1986, σελ. 297). Με άλλα λόγια είναι αδύνατον να αποκτήσει εκ νέου έναν αδελφό και αυτό είναι το σημαντικό που διατυπώνεται ρητά μέσα από αυτό τη λέξη «αδελφός».

Και ο Lacan θα συνεχίσει: «Η Αντιγόνη δεν επικαλείται κανένα άλλο δικαίωμα εκτός από αυτό, το οποίο αναδύεται μέσα στη γλώσσα και τη στιγμή που αυτό το σημαίνον, *αδελφός*, αναδύεται κάτι την σταματάει, κάτι την παγώνει. Σ' αυτό το σημαίνον είναι που παγιώνεται η αύθραυστη, ανυπέρβλητη θέση της Αντιγόνης» (Lacan, 1986, σελ. 324-325).

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι κάτω από το σημαίνον *αδελφός*, υπάρχει ένας απόλυτος και αδιάλλακτος χαρακτήρας. Η επιθυμία της Αντιγόνης είναι μεν αρθρωμένη συμβολικά, αλλά συγχρόνως παγιώνεται κάτω από αυτό το σημαίνον. Η συμβολική αλυσίδα με την διαλεκτική της ιδιότητα να μετατίθεται από σημαίνον σε σημαίνον δεν συνεχίζει τη διαδρομή της. Παγιώνεται και σταματάει στο σημαίνον *αδελφός*, που βρίσκεται στο όριο του φροϋδικού όρου *Πράγματος* και της απόλαυσης ως πραγματικής.

Έτσι λοιπόν, ναι μεν η επιθυμία της Αντιγόνης, μέσα από την *Άτη* διέπεται από τον Άλλο, από το πεδίο του Άλλου, αλλά από την άλλη πλευρά αυτή η άτης συγγενεύει και με το φροϋδικό Πράγμα, μέσα από τον αδιάλλακτο και παγιωμένο χαρακτήρα της. Αυτός ο χαρακτήρας είναι προσίδιος της επιθυμίας.

Και συνεχίζει ο Lacan: «Η Αντιγόνη οδηγεί ως το όριο την εκπλήρωση αυτού που μπορούμε να ονομάσουμε η αμιγής επιθυμία, η αμιγής και απλή επιθυμία θανάτου ως τέτοια. Αυτή την επιθυμία την ενσαρκώνει» (Lacan, 1986, 328-329).

Πράγματι, ας θυμηθούμε τι λέει στον Χορό η Αντιγόνη: λέει ότι αυτή έχει ήδη πεθάνει, ότι ο τόπος της είναι ο τόπος των νεκρών. Να η απάντηση στο ερώτημα που παραπάνω αφήσαμε ανοικτό. Να γιατί στον τόπο του *εκτός άτης* κάποιος δεν μπορεί να παραμείνει για πολύ. Διότι είναι ο τόπος του θανάτου. Ας θυμηθούμε τι έλεγε για τον Πολυνείκη η Αντιγόνη στον στίχο 871: αν και νεκρός την σκότωσε (Σοφοκλής, 2001). Παράδοξη φράση. Πως έναν νεκρός μπορεί να σκοτώσει έναν ζωντανό; Περί ποιού θανάτου πρόκειται; Πρόκειται για τη συνέπεια της επιθυμίας της την οποία επωμίζεται εξ' ολοκλήρου. Πρόκειται να πεθάνει και το ξέρει, όπως ο Σωκράτης το ήξερε και το θέλησε, πρόκειται λοιπόν για μια απόλυτη επιλογή συνάντησης με τον θάνατο.

Συμπερασματικά ο Lacan θα καταλήξει στην εξής σημαντικής εμβέλειας φράση: «Το επίμαχο ζήτημα τη στιγμή που ολοκλήρωσα ό,τι είχα να σας μεταδώσω πάνω στην κάθαρση, είναι το αποτέλεσμα του ωραίου. Το αποτέλεσμα του ωραίου προκύπτει από τη σχέση του ήρωα με το όριο, οριζόμενο σ' αυτή την περίπτωση από την *Άτη*» (Lacan, 1986, σελ. 332). Ιδού λοιπόν μια φράση που συμπυκνώνει και αλληλοσυνδέει το ωραίο, τον ήρωα, την *Άτη*, και, θα συμπληρώσουμε, την επιθυμία, *απούσα μεν, αλλά πανταχού παρούσα* μέσα από το κείμενο της τραγωδίας.

I) Το ωραίο: αιχμαλωτιζόμαστε και ανατρεπόμαστε από αυτή την εικόνα της Αντιγόνης, από την αβάσταχτη λάμψη της γιατί το ωραίο μας διακινεί, μας αφυπνίζει, αλλά κυρίως, μας ανατρέπει ως υποκείμενα.

II) Η ηρωίδα: Η Αντιγόνη οδηγείται στο πέραν της *Άτης*, ξεπερνάει το όριο. Μέσα από αυτό το θάρρος γίνεται λαμπερή αλλά και συγχρόνως τρομερή. Σχεδόν φεύγει από το ανθρώπινο.

III) Το *εκτός άτας*, τοπολογικά μιλώντας, είναι ένα σημείο πέραν του εκπεφρασμένου. Ο τόπος του δεν είναι ο τόπος του Άλλου, ο τόπος του είναι σύστοιχος με την εξ-ιστάμενη τοπική (ex-sistence) διότι παροντοποιεί την απόλαυση ως πραγματική.

IV) Η επιθυμία της Αντιγόνης: στις παρυφές του λόγου, αρθρωμένη μεν αλλά συγχρόνως στα όρια του λόγου αυτή η επιθυμία σχετίζεται με το *αδελφός*, όπως και με τη θέση που αυτή καταλαμβάνει στο μητρικό Άλλο, θέση στιγματισμένη, δίχως άλλο, από το σημαίνον του θανάτου. Διαπιστώνουμε λοιπόν το διπλό καθεστώς της επιθυμίας της: α) συγκροτούμενη στο *προς άτην* συνδέεται με την *μέριμνα* του σπιτιού της, με τον *αδελφό* και με μια επιθυμία θανάτου. Το καθεστώς της είναι συμβολικό β) συγκροτούμενη στο *εκτός άτης*, συναντάει τον τόπο του φροϋδικού Πράγματος, τόπος που στη μετέπειτα διδασκαλία του Lacan συνδέεται με το πραγματικό της απόλαυσης και έχει καθεστώς γράμματος.

Βιβλιογραφία

- Αρχίλοχος, Θέογνις και Θεογνίδεια (2002). *Ιαμβικοί και Ελεγειακοί ποιητές*. Αθήνα: Κάκτος.
- Grimal, P. (1991). *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*. Paris: PUF.
Ελληνική μετάφραση: *Λεξικό της Ελληνικής και Ρωμαϊκής Μυθολογίας*.
Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Freud, S. (1994). *Το παραλήρημα και τα όνειρα στην «Γκραντίβα»*. Αθήνα: Άγρα.
- ΗΣίοδος (1983). *Θεογονία. Έργα και Ημέραι*. Αθήνα: Ζαχαρόπουλος.
- Lacan, J. (2001). *Hommage fait à Marguerite Duras, du ravissement de Lol V. Stein, In Autres écrits* (pp. 192-193). Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1986). *Le Séminaire livre VII, L'éthique de la psychanalyse* (pp. 285 -323). Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1991). *Le Séminaire livre VIII, Le transfert* (pp. 182-192). Paris: Seuil.
- Liddell, H., & Scott R. (1983). *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*. Αθήνα: Σιδέρης Ιωάννης.

Miller, J. A. (1999). Les six paradigmes de la jouissance. In *La Cause freudienne, Revue de psychanalyse* (No 43, pp. 7-29). Paris: Publication ECF.

Όμηρος (1985). *Ιλιάδα*. (Τόμ. Β). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος,

Σοφοκλής (1992). *Αντιγόνη, Ηλέκτρα, Αίας*, Αθήνα : Ζαχαρόπουλος.

Σοφοκλής (2001). *Αντιγόνη*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Πλάτων (1990). *Συμπόσιο* (σελ. 203). Αθήνα: Εστία.

Lacan and the literature

Dora Pertesi³⁵

Abstract

Reading a tragedy under the psychoanalytic view differs from its philological reading. Both Freud and Lacan demonstrate this argument through their writings, emphasizing the pathway the author opens with his “work of art” which permits the analyst to enrich his theoretical and clinical corpus.

The reading of Sophocles’ *Antigone*, the tragedy that Lacan deals with in his Seminar "The ethics of psychoanalysis", is the reference axis of this paper. We intend to highlight what really constitutes the originality of this reading and to what extent it contributes to psychoanalysis. In particular, we focus on the term “the desire of Antigone”. What are the coordinates of this desire, and why the term "Ate" (Ἄτη) is inextricably linked with this desire? We examine what allows us to say that Antigone could be the example of a subject that followed his desire to its ultimate consequences.

Keywords: desire, Ate, Antigone, Lacan

---

³⁵ Psychologist, Ph.D. in psychoanalysis, member of World Association of Psychoanalysis, e-mail: pertesi@otenet.gr